

LINKSNIS

Tarp vardažodžių požymių linksnis yra išskirtinis tuo, kad neatspindi paties daiktavardžio savybių, o tarnauja jo sintaksinei reprezentacijai. Jis apibūdina priklausomo vardažodžio sintaksinį ir/arba semantinį ryšį su regensu. Regensas gali būti veiksmažodis, prielinksnis arba polinksnis, būdvardis arba prieveiksmis:

plauna indus
sėdi krėslė
už kalno
atsparus karščiui
priešingai lūkesčiams

Linksniai kartu su prielinksniais ir polinksniais sudaro vaidmens žymiklių kategoriją. Vaidmens žymikliai žymi vardažodžio funkciją sakinyje. Funkcinio skirtumo tarp linksnio ir prielinksnio (polinksnio) nėra, bet prielinksninėje konstrukcijoje prielinksnis (polinksnis) primeta linksnį vardažodžiui, plg. *į turgų*. Kaip visuma prielinksninė frazė turi panašią funkciją, kaip linksnis, pvz., kaip veiksmažodžio komplementas (*atsakyti prašymui – atsakyti į klausimą*), aplinkybė (*keltis rytais – keltis iš ryto*) ir pan.

Nepaisant šio bendro linksnų ir prielinksnų panašumo, linksniai iš dalies pasižymi didesniu gramatiškumo laipsniu, pvz., vardininkas ir galininkas vartojami gramatinėms subjekto ir tiesioginio objekto funkcijoms koduoti. Kiti linksniai funkcionuoja raiškos srityje, kurioje reikšmės konkretnės ir dominuoja prielinksniai, pvz., vietininkas (*kambaryje*) erdvės raiškos srityje vartojamas šalia įvairių prielinksnų (plg. *į kambarį, iš kambario, per kambarį...*; dar plg. *važiuoja turgun* šalia *važiuoja į turgų*). Dažnai skiriami gramatiniai ir semantiniai linksniai, tačiau tarp vienu ir kitu nėra griežtos skirties. Dauguma linksnų turi ir gramatinių, ir semantinių vartojimo tipų, bet skiriasi vienokių arba kitokių persvara.

Linksniai išsidėsto hierarchijoje pagal gramatiškumą/semantiškumą. Hierarchijos viršūnėje yra gramatiniai linksniai — vardininkas ir galininkas, jos žemutinėje zonoje įnagininkas ir vietininkas; naudininkas ir klimininkas užima tarpinę poziciją:

VARDININKAS > GALININKAS > NAUDININKAS > KILMININKAS > ĮNAGININKAS > VIETININKAS

Linksnų hierarchija gali būti empiriškai verifikuojama. Pozicija hierarchijoje lemia skirtingais linksniais žymimų vardažodžių prieinamumą tam tikroms morfosintaksinėms operacijoms. Aukščiau hierarchijoje esantys, pagrindines gramatines funkcijas einantys linksniai — vardininkas ir galininkas — įvairiose morfosintaksinėse alternacijose keičiami žemiau esančiais, papildomus gramatinius požymius koduojančiais linksniais. Pavyzdžiui, neapibrėžto kiekio kilmininką gali pakeisti tik vardininką arba galininką:

svečiai atėjo – atėjo svečių
pakvietė svečius – pakvietė svečių

Panašiai neiginio kilmininkas gali pakeisti tik šiuos du linksnus:

atsirado draugas – neatsirado draugo
gavo laišką – negavo laiško
*padėjo vaikui – nepadėjo vaikui (*nepadėjo vaiko)*

Šių dviejų linksnių savybės susijusios su tuo, kad jie koduoja gramatinių funkcijų hierarchijoje aukščiausiai esančias – subjekto ir tiesioginio objekto – gramatinės funkcijas. Tačiau yra ir reiškinių, susijusių tik su linksnių hierarchija, be gramatinės pozicijos skirtumu. Pavyzdžiui, žemiau hierarchijoje esantis įnagininkas rečiau vartojamas kaip linksnio atrakcijos rezultatas redukuotuose santykinuose sakiniuose:

keista, kad pasirinko tokį žmogų kaip aš / mane
ką čia veikti tokiam žmogui kaip aš / man
negaliu pasitikėti tokiu žmogum kaip tu / ?tavim

Aukščiau pateiktas linksnių funkcijos apibrėžimas apima ir sintaksinio, ir semantinio ryšio žymėjimą. Komplementacijos atveju dažniausiai pastebimas linksnio valdymas, t. y. regensas primeta priklausiniui konkretų linksnį:

Šiam paradui vadovauja mėlynakis Juodosios skrybėlės čiamo šokėjas.
Jurga Ivanauskaitė, 1997, DLKT

Bet komplementacijos ryšys nebūtinai implikuoja linksnio valdymą — kartais jis tik nusako bendrą komplementacijos tipą. Pvz., slinkties veiksmažodžių atveju tikslo (krypties) komplementą turi sudaryti su slinkties reikšme suderinamas prielinksnis arba linksnis, bet jo pasirinkimo veiksmažodis tiksliau jau nebelemia:

Ir padėjo ant stalo du daiktus: lenktinį didelį peilį ir parkerį.
Romualdas Granauskas, 2006, DLKT

Tačiau paskutinę sekundę levutė kamerą švelniai padėjo į spintą.
Nėrius Pečiūra, 2004, DLKT

Atskirų linksnių funkcijos

Nesieksime čia pateikti detalios atskirų linksnių vartojimo tipų apžvalgos, bet pamėginsime atskirti jų gramatines ir semantines funkcijas.

Vardininkas turi gramatinę funkciją kaip subjekto ir predikatyvo linksnis:

Ir tas vienui vienas sveikas namas — tai jo gimtasis.
Valentinas Zaikauskas, 2000, DLKT

Vienintelė adverbialinė vardininko funkcija tai trukmės vardininkas, konkuruojantis su įprastesniu trukmės galininku:

Mano uošvė jau keleri metai kapuose, — linksmi sukriuksėjo šefas.
Petras Venclovas, 2002, DLKT

Galininko gramatinė funkcija yra tiesioginio objekto žymėjimas:

Pro lentų plyšelį matau Vilniaus gatves, žmones, skubančius, atrodo, linksmus...
Alė Rūta, 2000, DLKT

Adverbialinę funkciją turi trukmės galininkas:

*Aš manau, kad **kelias dienas** televizijoje nepasirodysiu.*

Nėrius Pečiūra, 2004, DLKT

Naudininko statusą sunkiau apibūdinti. Šis linksnis dažnai turi gana ryškią nukreipimą į gyvą situacijos dalyvų reikšmę, kuri gali būti realizuojama kaip gavėjo, beneficento arba suvokėjo reikšmė. Tačiau daugeliu atvejų naudininko vartojimas yra sintaksiškai nulemtas. Naudininkas gramatinę funkciją atlieka žymint subjekto ir objekto funkcijas nefinitiniuose sakiniuose. Pirma, jis žymi subjektą adverbialiniuose padalyvio sakiniuose:

***Motinai** parėjus persėdo prie stalo.*

Romualdas Granauskas, 2003, DLKT

Bendraties tikslo sakiniuose naudininkas gali žymėti ir subjektą, ir objektą:

*Truputį pasukęs galvą nusprendžiau, kad tai prietaisas **oro drėgmei matuoti**, be to, man neatrodė, kad jo konstrukcija labai moderni.*

Saulius Spurga, 2000, DLKT

*Viliamasi, kad šiuo metu rekonstruojamoje bus numatyta vieta **žmonėms** atsisėsti ir klausytis muzikos.*

ItTenTen lkd.lt, 2008

Tarpinę poziciją tarp gramatinių ir semantinių linksnių užima gavėją žymintys naudininkai. Kai kurie užima veiksmažodžio argumento poziciją ir jų vartojimas yra sintaksiškai sąlygotas:

*Abu tėvai ją pabučiavo, padovanojo **Amalijai** laikrodėlį su žaliu ciferblatu, rytą nekėlė Amalijos prie darbų.*

Bronius Kmitas, 1994, DLKT

Panašiai sintaksiškai sąlygotas yra suvokėjo naudininkas su daugeliu mentalinį poveikį žyminčių veiksmažodžių — šiuo atveju jis funkcionuoja kaip „pseudosubjektas“:

***Berniukui** patinka, kad arklys taip atsargiai paliečia ranką prusnomis, kad pažiūri į jį savo didelėm akim [...]*

Bronius Radzevičius, 1996, DLKT

Tačiau šiems argumentiniams naudininkams semantiškai artimi laisvieji beneficento naudininkai gali būti priskiriami semantiniams linksniams, nes jiems trūksta sintaksinė motyvacija:

*Ar kam nors būt buvę geriau, jei tas dovanas būčiau paėmusi ne aš, o kas nors kitas? Juk ėmiau ne **sau pačiai**, bet savo **šeimai, vaikams**.*

Raimundas Kašauskas, 1995, DLKT

Semantiniams linksniams galima priskirti paskirties naudininkus:

*Pavasariop net bulvių **sėklai** nelieka, prėskiniu sodina.*

Ričardas Kalytis, 2002, DLKT

Taip pat ir kilmininko funkcijų persvara yra gramatinių linksnių pusėje. Gramatinį pobūdį turi neapibrėžto kiekio ir neiginio kilmininkai:

Užkaisiu *arbatos*. Pakepsiu *bulvių*, turiu *silkės*, žuvies, *kefyro*.

Bronius Kmitas, 2004, DLKT

Taip pat gramatinio pobūdžio yra subjekto ir objekto kilmininkai nominalizacijose (konstrukcijose su veiksmožodiniais daiktavardžiais):

Suprantama: tiek jiems rūpesčių sukėlęs Sauliaus atvažiavimas staiga ėmė šviestis viltingu spinduliu.

Birutė Pūkelevičiūtė, 2003, DLKT

Muzikos mokykloje, kuri artimai bendrauja su sporto centru, vyko nuoširdus sportininkų pagerbimas.

Lietuvos sportas, 1996, DLKT

Grynai semantinę funkciją kilmininkas atlieka, pvz., judėjimo tikslo konstrukcijoje:

Tu, Antanuk, nubėk į klėtį kubiliuko.

Jurgis Jankus, 2004, DLKT

Įnagininkas kaip „įnagio“ linksnis (panašiai ir kaip komitatyvas, bet šia reikšme jis bevartojamas tik su prielinksniu *su*) priskirtinas ryškiai semantiniams linksniams:

Rytoj aš peiliuku nukrapštysiu tą auksą, suvyniosiu į popierių ir duosiu mamai kelionei.

Bitė Vilimaitė, 1996, DLKT

Tačiau įnagininkas taip pat vartojamas kaip predikatinis linksnis, ir šiuo atveju jis yra gramatinis. Kiek šis linksnis įneša papildomo semantinio turinio, priklauso nuo vartojimo tipo. Predikatinis įnagininkas būna dviejų rūšių. Tais atvejais, kai įnagininkas eina tokioje sintaksinėje pozicijoje, kuri prieinama ir predikatiniam vardininkui (kai yra vardininko subjektas), įnagininko vertojimas gali būti siejamas su semantiniu veiksmu: šis žymėjimas susijęs su įvairiais situacijų nestabilumo aspektais laiko atžvilgiu — tai gali būti trumpalaikė, nuo įprastos nukrypstanti būseną (pvz. laikinai atliekama funkcija), arba būsenos kitimas.

Ji, vienintelė iš gausios, ambicingos ir purškios mūsų giminės, kažkodėl tikėjo, kad aš kada nors tapsiu rašytoju.

Jurgis Kunčinas, 2000, DLKT

Na, pabūsi žvalgu ir pasaugosi kelių, kad žinočiau, ar sribai neatsibeldžia.

Romualdas Lankauskas, 1998, DLKT

Grynai sintaksiškai nulemtą, gramatinę funkciją predikatinis įnagininkas turi kaip numanomas derinimo linksnis nefinitiniuose sakiniuose, kuriuose predikatyvo pozicija neprieinama vardininkui:

Mūsų laikmetis nereikalauja būti didvyriu, todėl žmonės susmulkėjo, sumenko [...]

Petras Venclovas, 1997, DLKT

Vietininkai (inesyvas ir tik iš dalies išlikęs iliatyvas) yra beveik išskirtinai semantiniai linksniai:

Firmos vadovas šiame mieste, be abejo, svarbi figūra.

Petras Venclova, 1997, DLKT

Užtat su koku užsidegimu čiupausi plunksnos grįžęs Vilniun!

Alfonsas Bieliauskas, 1999, DLKT